УДК 340.115

Т. З. Гарасимів

ПРАВО ЯК ПРЕДМЕТ ФІЛОСОФСЬКОГО І НАУКОВОГО ПІЗНАННЯ: ПРИНЦИПИ ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДЕМАРКАЦІЇ

Основоположні (фундаментальні) проблеми правового пізнання за своєю суттю фокусуються в головному предметі правознання — виявленні, описі, поясненні та розумінні всього комплексу об'єктивних ознак (властивостей, характеристик) того соціального явища, що позначається категорією «право» [1]. Причому йдеться не про проблеми феноменології права, а скоріше про проблеми, що торкаються питань природи та сутності права, аналізу різних наукових конструкцій, які ці проблеми описують, понятійного та категоріального апарату, що дозволяє перетворювати всі теоретичні дослідження на реальну юридичну практику.

Причин, які породили нинішній стан дискурсу навколо, здавалося б, вирішених колись «у принципі» проблем, досить багато. Це, по-перше, об'єктивні обставини наявності очевидної кризи «практичного права», що реально відчувається у сучасній вітчизняній юридичній практиці правотворчості та законовиконання. По-друге, входження до загальносвітового інтелектуального правознавчого контексту понад п'ятнадцять років тому не в останню чергу було пов'язано не лише з переглядом принципів наявного «радянського права» в усіх його теоретичних і праксеологічних модальностях, а й з виявленням серйозного відставання молодої української правової думки в царині обговорення та концептуального вирішення традиційно дискурсивних для світової, головним чином західної, юридичної науки проблем. По-третє, з'явилося усвідомлення й розуміння того факту, що ці проблеми не є просто теоретичними, а тим більше схоластичними. Навпаки, прийшло розуміння того, що від їхнього концептуального вирішення залежить спрямованість і логіка розвитку вітчизняного правознавства, вітчизняної юридичної практики, а також правової свідомості суспільства в цілому і його громадян кожного окремо. По-четверте, наявність великої, багато в чому оригінальної й, головне, евристично плідної інтелектуальної дореволюційної спадщини (П. Новгородцев, Б. Кістяківський, Л. Петражицький [2] та ін.) сьогодні вимагає свого осмислення та відродження як оригінального внеску в загальносвітовий фонд теоретико-правової думки. І, нарешті, по-п'яте, наявність витрат, які вже очевидно виявляються при підготовці за останні роки великої кількості юристів-функціонерів, теоретично та світоглядно недостатньо освічених. Усі ці обставини разом, напевно, й породили ситуацію настільки потужної інтелектуальної рефлексії, яка проявилася у безлічі публікацій з фундаментальних проблем правознавства.

У цьому зв'язку перше зауваження щодо процедури аналізу, про яке слід говорити, стосується методології дослідження права. Так, якщо ми станемо на позиції наукового світогляду з його критеріями об'єктивності знання, практичною дослідною верифікацією положень, що висуваються, домінуванням у

© Т. З. Гарасимів, 2012

побудові концепції «суджень факту», а не «суджень цінності» (оцінки), інакше кажучи, використаємо увесь той методологічний інструментарій, що є на озброєнні так званого «позитивного права», то нам не вдасться зрозуміти багато чого в сутності права. Можливо, саме ця обставина призвела до того, що самостійна і, головне, предметна проблема — визначення сутності права у так званому «позитивному праві» — виявилася просто «знятою» і підміненою сцієнтистськими (позитивістськими) доказами її ефемерності, а сама проблема сутності права була розчинена в емпірично поданих фактах правової практики правотворчості, реалізації влади, правозастосування тощо. З позицій методології пізнання весь аналіз було зведено до опису та пояснення, тобто до тих гносеологічних процедур, які не виводять до розуміння змісту права, за яким, передусім, проглядається проблема розуміння та інтерпретації самої ідеї права. А те, що зміст та ідея суть структуроутворюючі ознаки (властивості) права, поза якими дати визначення поняття права неможливо, випливає зі специфіки природи права як результату людської телеономної (телеос — мета, номос — закон) свідомої діяльності. Адже право, як і моральність, і мораль, належить до тих наріжних основ організації людської соціабельності (комунікації, взаємодії людей через цілепокладання), які інакше як елементами соціальної технології й не назвеш.

Ми вважаємо, що зміст та ідея права непідвладні науковому аналізу з його методологічними настановами та критеріями, а вимагають інших наукових підходів і способів пізнання, інакше кажучи, іншої методології. На жаль, сьогодні в царині інтерпретації та розуміння як гносеологічних процедур гуманітарного (філософського, художнього, релігійного) знання, безпосередньо пов'язаних із проблемою значення, панує той епістомологічний стан, який відомий методолог науки П. Фейєрабенд назвав «методологічним анархізмом». Відлунням цього стану у вітчизняному правознавстві може бути судження: «інтерпретація поняття права ніколи не була й сьогодні не лишається однозначною» [3, 3–13].

Найперше рефлексивне осмислення взаємозв'язку людини з реальністю очевидно переконує нас у наявності діяльнісних, таких, що пізнають і оцінюють, здатностей, властивих людині. Ці здатності є, безумовно, трансісторичними основами інтеграції людини в буття, і на практиці маємо справу з їхньою єдністю. Однак все ж першим фундаментальним аспектом людського праксису є акт оцінки (П. К. Анохін, Е. А. Костандов, П. В. Симонов [4]). Ця еволюційно історично сформована здатність людини освоювати реальність, що їй протистоїть, через акт оцінювання, визначає їй спосіб розуміння природного та соціального світу, а також спосіб її дії в ньому. У праксисі, де оцінка і пізнання злиті, освоєння дійсності починається способом вичленовування вагомих об'єктів реальності з метою задоволення потреб. Саме з оцінки, а не з «чистого пізнання», починається практична діяльність людини.

Теоретичним світоглядом завжди була і залишається філософія як особливий вид людського пізнання та знання про граничні підоснови буття. Це судження цілком стосується тієї галузі філософії, яка робить своїм предметом

дослідження та вивчення феномена цінності у всіх його аспектах виявлення, від розкриття його природи, виявлення сутності до аналізу складних аксіологічних систем.

Розділ філософського знання, головним предметом якого є цінність у всіх ракурсах і аспектах свого виявлення, отримав назву загальної теорії цінності (аксіології) і поряд з онтологією (вченням про буття), гносеологією (теорією пізнання) і філософською антропологією (філософською теорією людини) складає серцевину філософського знання взагалі [5, 32–44].

Поняття цінності є поняттям філософським і, отже, поняттям високого рівня абстракції, що дає можливість фіксувати семантичні зв'язки, які виникають між різними суб'єктами буття в акті оцінювання реальності індивідом, різними соціальними спільнотами і суспільством загалом. Лише у філософському аспекті поняття цінності, акумулюючи і «знімаючи» всі інші визначення цінності, має найвищий ступінь значеннєвого (сутнісного) змісту. У всіх інших випадках визначення цінності набуває свого дисциплінарного вираження в різних лінгвістичних формах. А це означає, що в будь-якій сфері людського праксису цінності як реальні феномени матеріальної та ідеальної природи мають свій прояв. І завдання дослідника полягає в тому, щоб чітко, спираючись на адекватну предмету дослідження (філософія права) методологію (теоретико-ціннісний підхід) як іманентну праву пізнавальну конструкцію, описати й інтерпретувати цінності права в їх соціально-історичних, антропологічному (особистісному) та, очевидно, абсолютному вимірах на соціологічному (зовнішньому щодо людини) і психологічному (внутрішньому) рівнях виявлення в бутті.

Уявляючи в такий спосіб об'єктивну природу права, яка є результатом людської ціле- та ціннісно-раціональної діяльності (і не слід її шукати у сфері трансцендентного, як це намагаються робити деякі сучасні дослідники [6, 13–17]), можна стверджувати, що праву властиві всі предикати цінності. А це означає:

— оскільки цінності є результатом телеономної соціально детермінованої діяльності людей, то право являє собою ціннісну, а отже, й ієрархічну, упорядковану, субординовану суспільну систему, функцією якої виступає збереження, відтворення та підтримання рівноваги соціального буття;

— оскільки право є ціннісним за своєю природою утворенням, орієнтованим на реалізацію вищезгаданої функції, то воно є деякою системою «належного бути», а отже, системою загальнообов'язкових, семантично (стосовно змісту) орієнтованих ідеальних утворень — норм соціальності та комунікації людей;

— оскільки весь світ соціальності становить ціннісно-смислову реальність, а право є деяким «аксіологічним полем» тотального соціального досвіду акумуляції людством цінностей свого буття, то право кожного разу набуває, по-перше, вигляду конкретно-історичної системи цінностей (законів, актів тощо), по-друге, вигляду особистісних поведінкових імперативів «належного чинити» і, по-третє, абсолютних цінностей права як тотальних норм «належного бути».

Не вдаючись до додаткової аргументації, можемо стверджувати, що зміст, який криється за поняттями справедливості, обов'язку, відповідальності, свободи тощо, наскрізь антропологічний, бо в цьому суть фундаментальних аксіо-

логічних функцій особистості [7]. І оскільки будь-яке суспільство виступає деякою впорядкованою системою цінностей, де право — лише один із рівнів її виявлення зі специфічними функціями, то такою ж мірою і соціальний індивід як суспільний «мікрокосм» становить у своїй сутності ціннісне явище. Питання полягає лише в тому, щоб визначити психологічну форму буття цінностей взагалі та цінностей права зокрема, їхню структуру, виокремити їх як основні аксіологічні функції, які опосередковують інтеграцію в соціум людини як тотальне правове поле й одночасно сприяють становленню особистості як правового суб'єкта, справжнього homo juridicus.

Усі окреслені нами проблеми — предмет правової антропології як розділу філософської антропології та юридичної психології. Не вдаючись до розгляду цих проблем, які, очевидно, стануть предметом нашого наступного аналізу, звернемо увагу лише на таке: поняття права у своїй сутності бере початок від специфічної форми організації людиною свого буття як світу цінностей, джерела якого принципово антропологічні, тому що пов'язані не тільки з телеономністю людини, а й з такими феноменами людського життя, які інтроспективно-феноменологічною мовою позначаються категоріями «справедливість», «обов'язок», «відповідальність» тощо. Варто лише не забувати, що упродовж тривалого часу первинною формою їх інтерсуб'єктивності виступає не право, а сукупність звичаїв і мораль. Однак із виникненням державності норми звичаєвого «права» та норми моралі стають жорстко фіксованими («повинно бути так і не інакше») законами (правовими нормами). Тому все, що втілене в інтерсуб'єктивній формі їхнього буття як норми «належного бути», обов'язкове до виконання, артикулюється й описується вже в термінах: правова влада, правова держава, правова особистість, закон, правопорядок тощо.

Але у світлі порушеної нами проблеми виявлення природи й сутності права, а також його понятійного вираження як передумови й одночасно результату вибору гносеологічних моделей його опису можна чітко констатувати: поняття права належить до розряду філософських категорій, або, інакше кажучи, метанаукових. Його зміст, ціннісний за своїм характером, спирається на концепцію людини як особистості й колективного суб'єкта діяльності, а також на концепцію ідеалу як вчення про абсолютні норми «належного бути», що беруть початок усе від тієї ж концепції особистості. І лише потім, на всій сукупності цих концептуальних побудов, узятих як принцип, формується прагматика права — проблематика, що традиційно описується так званим «позитивним правом», свого часу батьками-засновниками (І. Бентам, Дж. Остін, Кельзен та ін. [8]) зорієнтована на вивчення феноменології права (реальних законів, логіки й способів їхнього функціонування, класифікації, систематизації аж до правової лінгвістики). Методологією пізнання цих феноменів є лише теоретико-пізнавальний (науковий) підхід, що дозволяє виявити й описати реальні закономірності та законодоцільності реалізації практичного права. Тут і філософствувати особливо не потрібно, бо нема предмета для цього.

Проблема права — гранично комплексна і міждисциплінарна, не стільки наукова, скільки споконвічно філософська, інтенціонально висхідна до люди-

ни як вихідного початку й кінцевої точки свого існування. У цьому зв'язку пошлемося на Ф. Батиффоля, одного з теоретиків права, який стверджував, «щоб пізнати основний вищий зміст права, необхідно встановити, чому існують різні суспільства, але як відповісти на це, не знаючи точно, що являє собою людина, до чого вона прагне, куди йде й чи повинна йти?» [9, 20]. Вітчизняна концепція права, у якій є місце як філософському з його специфікою, так і науковому знанню, вирішивши свої внутрішні (методологічні) проблеми, стане на рівень сучасних теоретичних вимог і праксеологічних завдань, що висуваються часом.

Філософія права як будь-яка інша галузь філософського знання є за своїм змістом наукою без кордонів, інтернаціональним, космополітичним, міжнародним чи вселенським глобальним знанням. Але розвивається вона на певному національному ґрунті конкретними вченими, представниками конкретної нації чи народу. З огляду на таку двоєдиність філософії (як об'єкта пізнання) і суб'єктів, котрі її досліджують, сучасна українська філософія права має відбутися через дослідження українських учених, які не тільки мають теоретично осмислити доробок іноземних і власних великих попередників, але й розвинути пізнання в цьому напрямі. Можливо, цей процес буде дещо екстенсивним, але й результат буде кращим [10, 12–16].

Враховуючи вищевикладене, можемо констатувати, що шлях, яким прямує розвиток української філософії права, пов'язаний із дослідженням певних напрямів та особливостей цієї науки. Насамперед сюди можна віднести дослідження фундаментальних методологічних проблем права [11], гносеологічних меж і можливостей пізнання права [12], зв'язку реалізації права з професійною культурою юриста [13], філософського осмислення правової реальності [14], єдності цінності та істини в праві [15], філософії злочину, соціальної справедливості як фундаментального принципу правознавства [16], людини в праві [18], історіографічних проблем філософії права [17, 9–43], феномену європейського права [18] тощо. Важливими, на нашу думку, залишаються також дослідження філософії права як світогляду, що дасть змогу сформулювати систему принципів, поглядів, цінностей, переконань, котрі забезпечать розуміння та відношення до правової дійсності, розуміння місця і ролі права в світі, правових позицій людей і суспільних груп тощо [19, 393–401].

Література

1. Петрова Л. В. Фундаментальні проблеми методології права : філософсько-правовий дискурс / Л. В. Петрова. — Х. : Право, 1998. — 416 с. ; Жоль К. К. Философия и социология права / К. К. Жоль. — К., 2000 ; Розин В. М. Генезис права / В. М. Розин. — М., 2001 ; Максимов С. И . Правовая реальность : опыт философского осмысления / С. И. Максимов ; Министерство образования и науки Украины. Национальная юридическая академия Украины им. Я. Мудрого ; [науч. изд.]. — Харьков : Право, 2002. — 328 с. ; Козловський А. А. Право як пізнання : Вступ до гносеології права / А. А. Козловський. — Чернівці : Рута, 1999. — 295 с.
2. Новгородцев П. И. Введение в философию права : Кризис современного правосознания / П. И. Новгородцев ; РАН, Ин-т государства и права. — М. : Наука, 1997. — 269 с. ; Петражицкий Л. И. Введение в изучение права и нравственности. Эмоциональная психология / Л. И. Петражицкий. — СПб., 1905 ; Кістяківський Б. О. Вибране / Б. О. Кістяківський. —

К., 1996 ; Кистяковский Б. А. Философия и социология права / Б. А. Кистяковский. — СПб., 1998.
3. Рабинович П. Філософія права : деякі науковознавчі сюжети // Вісник Академії правових наук України. — Х., 2003. — № 4. — С. 3–13.
4. Анохин П. К. Идеи и факты в разработке теории функциональных систем // Психологический журнал. — 1984. — Т. 5, № 2. — С. 107–118 ; Костандов Э. А. Восприятие и эмоции / Э. А. Костандов. — М. : Медицина, 1977 ; Симонов П. В. Эмоциональный мозг / П. В. Симонов. — М. : Наука, 1981.
5. Козловський А. А. Гносеологічні принципи права // Проблеми філософії права. — 2005. — Т. III, № 1–2. — С. 32–44.
6. Корчевна Л. О. Концепція права: до постановки проблеми // Право і безпека. — Х., 2004. — № 3'1. — С. 13–17.
7. Гребеньков Г. В. Аксиологический подход к проблеме человека / Г. В. Гребеньков, В. Н. Нечитайло. — Донецк, 1992 ; Сержантов В. Ф. Феномен людини / В. Ф. Сержантов, Г. В. Гребеньков. — К., 1997.
8. Мухамет-Ирекле А. Методология правового и социального го-сударства : краткий очерк / Артур Мухамет-Ирекле. — М. : Изд-во РАГС, 2003. — 170 с.
9. Буржуазные теории права : реф. сб. — М., 1982. — С. 20.
10. Козловський А. А. Філософія права як самосвідомість нації // Проблеми філософії права. — 2003. — Т. I. — С. 12–16.
11. Петрова Л. В. Фундаментальні проблеми методології права : філософсько-правовий дискурс / Любов Василівна Петрова. — Х. : Право, 1998. — 416 с.
12. Керимов Д. А. Методология права (предмет, функции, проблемы философии права) / Д. А. Керимов. — [2-е изд.]. — М. : Аванта+, 2001. — 560 с.
13. Сливка С. С. Професійна культура юриста (теоретико-методологічний аспект) / С. С. Сливка. — Л. : Світ, 2000. — 336 с.
14. Максимов С. И. Правовая реальность : опыт философского осмысления / С. И. Максимов ; М-во образования и науки Украины, Нац. юрид. акад. Украины им. Я. Мудрого. — Х. : Право, 2002. — 328 с.
15. Бандура О. О. Єдність цінностей та істини в праві / О. О. Бандура. — К. : Вид-во НАВСУ, 2000. — 200 с.
16. Сокуренко В. В. Роль соціальної справедливості в розбудові демократичної соціальної держави : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.12 / В. В. Сокуренко. — К., 2001. — 19 с.
17. Бабкін В. Д. Нарис історії розвитку загальної теорії держави і права, філософії та енциклопедії права / В. Д. Бабкін, І. Б. Усенко // Антологія української юридичної думки. — К., 2002. — Т. 2.3. — С. 9–43.
18. Ляшенко В. М. Європейське право як феномен духовно-практичного освоєння дійсності : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.12 / В. М. Ляшенко . — К., 1999. — 16 с.
19. Гарасимів Т. З. Гносеологічні засади взаємозв'язку філософії та права // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. — 2007. — Вип. 2. — С. 393–401. — (Серія юридична).

Анотація

Гарасимів Т. З. **Право як предмет філософського і наукового пізнання: принципи та методологія демаркації.** — Стаття.

Стаття присвячена принципам та методології демаркації права як предмета філософського і наукового пізнання.

Ключові слова: право, пізнання, принцип, методологія, демаркація, філософія, наука, особа, факт, оцінка, цінність, мораль, відносини, ідея, форма, предмет.

Аннотация

Гарасымив Т. З. **Право как предмет философского и научного познания: принципы и методология демаркации.** — Статья.

Статья посвящена принципам и методологии демаркации права как предмету философского и научного познания.

Ключевые слова: право, познание, принцип, методология, демаркация, философия, наука, личность, факт, оценка, ценность, мораль, отношения, идея, форма, предмет.

АПДП. Вип. 67. 2 верстка. Іванова. 01.07.13

Summary

Garasymiv T. Z. **Law as Subject of Philosophical and Scientific Comprehension: Principles and Methodology of Demarcation.** — Article.

The article is devoted principles and methodology of demarcation of right as to the article of philosophical and scientific cognition.

Keywords: right, cognition, principle, methodology, demarcation, philosophy, science, person, fact, estimation, value, moral, relations, idea, form, object.

УДК 340.115

М. С. Кельман

МЕТОДОЛОГІЇ ПРАВОЗНАВСТВА: ОСМИСЛЕННЯ РОЗМАЇТТЯ ПРАВОВОЇ ПРОБЛЕМАТИКИ

Методологія належить до числа найменш розроблених галузей юриспруденції, насамперед загальної теорії права. Саме цим обумовлена необхідність аналізу методологічних проблем сучасного правознавства у контексті тих змін, що відбуваються сьогодні у науковій сфері, передусім йдеться про трансформації загальносвітового, національного і «внутрішньонаукового» рівня. У цьому зв'язку методологію юридичної науки слід розглядати як складне за своєю структурою, внутрішньо диференційоване багаторівневе утворення. На цій основі розкриваються сучасні методологічні уявлення про розмаїття правової проблематики. Особлива увага звертається на дискурс, що зводиться до визначення перспектив у сучасному правознавстві гносеологічного і методологічного плюралізму.

Для сучасної ситуації характерна не відсутність альтернативних марксизмові філософсько-методологічних концепцій, а ступінь дослідницької активності у цій сфері учених-юристів. Проте розгляд методологічних питань сьогодні помітно розширюється й поглиблюється. На монографічному рівні вони представлені перш за все солідними публікаціями Д. Керімова, А. Шабаліна, А. Васильєва, В. Сирих та інших відомих авторів, але зміст і форма їх певним чином не надто виходить за межі коментування концептуальних положень марксистської філософії. Із відомих українських правознавців до цієї проблематики постійно проявляють науковий інтерес М. Козюбра, П. Рабінович, О. Тихомиров, Ю. Оборотов та інші. Методологічна увага в їх дослідженнях помітно змінюється і дедалі більше переходить у сферу ціннісно-світоглядних аспектів правознавства.

Одним із принципових результатів розгорнутих наукових досліджень є формування стійких уявлень про методологію науки як відносно самостійний наддисциплінарний підхід до проблем наукового пізнання.

Правда, вести мову про масове захоплення юристами цією проблематикою важко. З цим, в цілому досить прохолодним, відношенням до проблем розуміння власної методології вітчизняна юриспруденція і вступила до XXI століття.

© М. С. Кельман, 2012